

ISSN 1991-3494

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
ҰЛТТЫҚ ҒЫЛЫМ АКАДЕМИЯСЫНЫҢ

Х А Б А Р Ш Ы С Ы

ВЕСТНИК

НАЦИОНАЛЬНОЙ АКАДЕМИИ НАУК
РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

THE BULLETIN

OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES
OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

1944 ЖЫЛДАН ШЫҒА БАСТАҒАН
ИЗДАЕТСЯ С 1944 ГОДА
PUBLISHED SINCE 1944

4

АЛМАТЫ
АЛМАТЫ
ALMATY

2016

ШІЛДЕ
ИЮЛЬ
JULY

Б а с р е д а к т о р

ҚР ҰҒА академигі

М. Ж. Жұрынов

Р е д а к ц и я а л қ а с ы:

биол. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА академигі **Айтхожина Н.А.**; тарих ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА академигі **Байпақов К.М.**; биол. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА академигі **Байтулин И.О.**; биол. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА академигі **Берсімбаев Р.И.**; хим. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА академигі **Газалиев А.М.**; а.-ш. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА академигі **Дүйсенбеков З.Д.**; а.-ш. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА академигі **Елешев Р.Е.**; физ.-мат. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА академигі **Қалменов Т.Ш.**; фил. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА академигі **Нысанбаев А.Н.**; экон. ғ. докторы, проф., ҰҒА академигі **Сатубалдин С.С.**; тарих ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА корр. мүшесі **Әбжанов Х.М.**; физ.-мат. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА корр. мүшесі **Әбішев М.Е.**; техн. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА корр. мүшесі **Әбішева З.С.**; техн. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА корр. мүшесі **Абсадықов Б.Н.** (бас редактордың орынбасары); а.-ш. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА корр. мүшесі **Баймұқанов Д.А.**; тарих ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА корр. мүшесі **Байтанаев Б.А.**; физ.-мат. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА корр. мүшесі **Давлетов А.Е.**; физ.-мат. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА корр. мүшесі **Қалимолдаев М.Н.**; геогр. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА корр. мүшесі **Медеу А.**; техн. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА корр. мүшесі **Мырхалықов Ж.У.**; биол. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА корр. мүшесі **Огарь Н.П.**; техн. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА корр. мүшесі **Таткеева Г.Г.**; а.-ш. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА корр. мүшесі **Үмбетаев И.**

Р е д а к ц и я к е ñ е с і:

Ресей ҒА академигі **Велихов Е.П.** (Ресей); Әзірбайжан ҰҒА академигі **Гашимзаде Ф.** (Әзірбайжан); Украинаның ҰҒА академигі **Гончарук В.В.** (Украина); Армения Республикасының ҰҒА академигі **Джрбашян Р.Т.** (Армения); Ресей ҒА академигі **Лаверов Н.П.** (Ресей); Молдова Республикасының ҰҒА академигі **Москаленко С.** (Молдова); Молдова Республикасының ҰҒА академигі **Рудик В.** (Молдова); Армения Республикасының ҰҒА академигі **Сагян А.С.** (Армения); Молдова Республикасының ҰҒА академигі **Тодераш И.** (Молдова); Тәжікстан Республикасының ҰҒА академигі **Якубова М.М.** (Тәжікстан); Молдова Республикасының ҰҒА корр. мүшесі **Лупашку Ф.** (Молдова); техн. ғ. докторы, профессор **Абиев Р.Ш.** (Ресей); техн. ғ. докторы, профессор **Аврамов К.В.** (Украина); мед. ғ. докторы, профессор **Юрген Аппель** (Германия); мед. ғ. докторы, профессор **Иозеф Банас** (Польша); техн. ғ. докторы, профессор **Гарабаджиу** (Ресей); доктор PhD, профессор **Ивахненко О.П.** (Ұлыбритания); хим. ғ. докторы, профессор **Изабелла Новак** (Польша); хим. ғ. докторы, профессор **Полещук О.Х.** (Ресей); хим. ғ. докторы, профессор **Поняев А.И.** (Ресей); профессор **Мохд Хасан Селамат** (Малайзия); техн. ғ. докторы, профессор **Хрипунов Г.С.** (Украина)

Главный редактор

академик НАН РК

М. Ж. Журинов

Редакционная коллегия:

доктор биол. наук, проф., академик НАН РК **Н.А. Айтхожина**; доктор ист. наук, проф., академик НАН РК **К.М. Байпаков**; доктор биол. наук, проф., академик НАН РК **И.О. Байтулин**; доктор биол. наук, проф., академик НАН РК **Р.И. Берсимбаев**; доктор хим. наук, проф., академик НАН РК **А.М. Газалиев**; доктор с.-х. наук, проф., академик НАН РК **З.Д. Дюсенбеков**; доктор сельскохоз. наук, проф., академик НАН РК **Р.Е. Елешев**; доктор физ.-мат. наук, проф., академик НАН РК **Т.Ш. Кальменов**; доктор фил. наук, проф., академик НАН РК **А.Н. Нысанбаев**; доктор экон. наук, проф., академик НАН РК **С.С. Сатубалдин**; доктор ист. наук, проф., чл.-корр. НАН РК **Х.М. Абжанов**; доктор физ.-мат. наук, проф., чл.-корр. НАН РК **М.Е. Абишев**; доктор техн. наук, проф., чл.-корр. НАН РК **З.С. Абишева**; доктор техн. наук, проф., чл.-корр. НАН РК **Б.Н. Абсадыков** (заместитель главного редактора); доктор с.-х. наук, проф., чл.-корр. НАН РК **Д.А. Баймуканов**; доктор ист. наук, проф., чл.-корр. НАН РК **Б.А. Байтанаев**; доктор физ.-мат. наук, проф., чл.-корр. НАН РК **А.Е. Давлетов**; доктор физ.-мат. наук, проф., чл.-корр. НАН РК **М.Н. Калимолдаев**; доктор геогр. наук, проф., чл.-корр. НАН РК **А. Медеу**; доктор техн. наук, проф., чл.-корр. НАН РК **Ж.У. Мырхалыков**; доктор биол. наук, проф., чл.-корр. НАН РК **Н.П. Огарь**; доктор техн. наук, проф., чл.-корр. НАН РК **Г.Г. Таткеева**; доктор сельскохоз. наук, проф., чл.-корр. НАН РК **И. Умбетаев**

Редакционный совет:

академик РАН **Е.П. Велихов** (Россия); академик НАН Азербайджанской Республики **Ф. Гашимзаде** (Азербайджан); академик НАН Украины **В.В. Гончарук** (Украина); академик НАН Республики Армения **Р.Т. Джрбашян** (Армения); академик РАН **Н.П. Лаверов** (Россия); академик НАН Республики Молдова **С. Москаленко** (Молдова); академик НАН Республики Молдова **В. Рудик** (Молдова); академик НАН Республики Армения **А.С. Сагиян** (Армения); академик НАН Республики Молдова **И. Тодераш** (Молдова); академик НАН Республики Таджикистан **М.М. Якубова** (Таджикистан); член-корреспондент НАН Республики Молдова **Ф. Лупашку** (Молдова); д.т.н., профессор **Р.Ш. Абиев** (Россия); д.т.н., профессор **К.В. Аврамов** (Украина); д.м.н., профессор **Юрген Аппель** (Германия); д.м.н., профессор **Иозеф Банас** (Польша); д.т.н., профессор **А.В. Гарабаджиу** (Россия); доктор PhD, профессор **О.П. Ивахненко** (Великобритания); д.х.н., профессор **Изабелла Новак** (Польша); д.х.н., профессор **О.Х. Полещук** (Россия); д.х.н., профессор **А.И. Поняев** (Россия); профессор **Мохд Хасан Селамат** (Малайзия); д.т.н., профессор **Г.С. Хрипунов** (Украина)

«Вестник Национальной академии наук Республики Казахстан». ISSN 1991-3494

Собственник: РОО «Национальная академия наук Республики Казахстан» (г. Алматы)

Свидетельство о постановке на учет периодического печатного издания в Комитете информации и архивов Министерства культуры и информации Республики Казахстан №5551-Ж, выданное 01.06.2006 г.

Периодичность: 6 раз в год

Тираж: 2000 экземпляров

Адрес редакции: 050010, г. Алматы, ул. Шевченко, 28, ком. 219, 220, тел. 272-13-19, 272-13-18.

www: nauka-nanrk.kz, bulletin-science.kz

© Национальная академия наук Республики Казахстан, 2016

Адрес типографии: ИП «Аруна», г. Алматы, ул. Муратбаева, 75

Editor in chief

M. Zh. Zhurinov,
academician of NAS RK

Editorial board:

N.A. Aitkhozhina, dr. biol. sc., prof., academician of NAS RK; **K.M. Baipakov**, dr. hist. sc., prof., academician of NAS RK; **I.O. Baitulin**, dr. biol. sc., prof., academician of NAS RK; **R.I. Bersimbayev**, dr. biol. sc., prof., academician of NAS RK; **A.M. Gazaliyev**, dr. chem. sc., prof., academician of NAS RK; **Z.D. Dyusenbekov**, dr. agr. sc., prof., academician of NAS RK; **R.Ye. Yeleshev**, dr. agr. sc., prof., academician of NAS RK; **T.Sh. Kalmenov**, dr. phys. math. sc., prof., academician of NAS RK; **A.N. Nysanbayev**, dr. phil. sc., prof., academician of NAS RK; **S.S. Satubaldin**, dr. econ. sc., prof., academician of NAS RK; **Kh.M. Abzhanov**, dr. hist. sc., prof., corr. member of NAS RK; **M.Ye. Abishev**, dr. phys. math. sc., prof., corr. member of NAS RK; **Z.S. Abisheva**, dr. eng. sc., prof., corr. member of NAS RK; **B.N. Absadykov**, dr. eng. sc., prof., corr. member of NAS RK (deputy editor); **D.A. Baimukanov**, dr. agr. sc., prof., corr. member of NAS RK; **B.A. Baytanayev**, dr. hist. sc., prof., corr. member of NAS RK; **A.Ye. Davletov**, dr. phys. math. sc., prof., corr. member of NAS RK; **M.N. Kalimoldayev**, dr. phys. math. sc., prof., corr. member of NAS RK; **A. Medeu**, dr. geogr. sc., prof., corr. member of NAS RK; **Zh.U. Myrkhalykov**, dr. eng. sc., prof., corr. member of NAS RK; **N.P. Ogar**, dr. biol. sc., prof., corr. member of NAS RK; **G.G. Tatkeeva**, dr. eng. sc., prof., corr. member of NAS RK; **I. Umbetayev**, dr. agr. sc., prof., corr. member of NAS RK

Editorial staff:

E.P. Velikhov, RAS academician (Russia); **F. Gashimzade**, NAS Azerbaijan academician (Azerbaijan); **V.V. Goncharuk**, NAS Ukraine academician (Ukraine); **R.T. Dzhrbashian**, NAS Armenia academician (Armenia); **N.P. Laverov**, RAS academician (Russia); **S.Moskalenko**, NAS Moldova academician (Moldova); **V. Rudic**, NAS Moldova academician (Moldova); **A.S. Sagiyan**, NAS Armenia academician (Armenia); **I. Toderas**, NAS Moldova academician (Moldova); **M. Yakubova**, NAS Tajikistan academician (Tajikistan); **F. Lupaşcu**, NAS Moldova corr. member (Moldova); **R.Sh. Abiyev**, dr.eng.sc., prof. (Russia); **K.V. Avramov**, dr.eng.sc., prof. (Ukraine); **Jürgen Appel**, dr.med.sc., prof. (Germany); **Joseph Banas**, dr.med.sc., prof. (Poland); **A.V. Garabadzhiu**, dr.eng.sc., prof. (Russia); **O.P. Ivakhnenko**, PhD, prof. (UK); **Isabella Nowak**, dr.chem.sc., prof. (Poland); **O.Kh. Poleshchuk**, chem.sc., prof. (Russia); **A.I. Ponyaev**, dr.chem.sc., prof. (Russia); **Mohd Hassan Selamat**, prof. (Malaysia); **G.S. Khripunov**, dr.eng.sc., prof. (Ukraine)

Bulletin of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan.

ISSN 1991-3494

Owner: RPA "National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan" (Almaty)

The certificate of registration of a periodic printed publication in the Committee of Information and Archives of the Ministry of Culture and Information of the Republic of Kazakhstan N 5551-Ж, issued 01.06.2006

Periodicity: 6 times a year

Circulation: 2000 copies

Editorial address: 28, Shevchenko str., of. 219, 220, Almaty, 050010, tel. 272-13-19, 272-13-18,

<http://nauka-nanrk.kz/>, <http://bulletin-science.kz>

© National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, 2016

Address of printing house: ST "Aruna", 75, Muratbayev str, Almaty

**BULLETIN OF NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES
OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN**

ISSN 1991-3494

Volume 4, Number 362 (2016), 173 – 182

TO THE QUESTION OF PHILOSOPHY OF EDUCATION AND ITS HISTORICAL SOURCES

Z. K. Ayupova¹, D. U. Kussainov²

¹Kazakh national university named after Al-Farabi, Almaty, Kazakhstan,

²Kazakh national pedagogical university named after Abai, Almaty, Kazakhstan.

E-mail: zaure567@yandex.ru

Key words: education philosophy, paidea, diversification of knowledge, new technologies in education, variety of ideals of knowledge, the requirement of information society, arts education, analytical knowledge, synergetics, outlook.

Abstract. One of the bases and the mechanism of sustainable social and economic development of Kazakhstan, invariant of stability and prosperity is such social institute as education. Today the institute of education becomes the guarantor of existence and dynamics of knowledge in society, the center of public life. Object of philosophy of education is education as a complete phenomenon in all its ontologic, ideological, methodological, logical, axiological, political, ethical, esthetic characteristics.

Earlier the church was such center. In an education system not only broadcasting, but also creation of knowledge is carried out. Main reasons for formation of philosophy of education as special research field of philosophy: 1) isolation of education to the autonomous sphere of life of society; 2) diversification of institutions of education; 3) to the peculiarities in interpretation of the purposes and ideals of education which is fixed as a multi-paradigm of pedagogical knowledge; 4) the new requirements to an education system connected with transition from industrial to post-industrial, information society. The main delimitation in education philosophy between the empiric-analytical and humanitarian directions, alternative approaches to the subject of education – to the person. Methods of philosophy of education are: comparativistics, hermeneutics, unity historical and logical, synergetics, system analysis, relativism. This article is devoted to study the sources of philosophy of education.

БІЛІМ БЕРУ ФИЛОСОФИЯСЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ ТАРИХИ АРНАЛАРЫ МӘСЕЛЕСІНЕ

З. К. Аюпова¹, Д. Ө. Құсайынов²

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан,

²Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан

Түйін сөздер: білім философиясы, пайдея, білімнің диверсификациялануы, білім берудегі жаңа технологиялар, білім идеалдарының әртүрлілігі, ақпараттық қоғам талаптары, гуманитарлық білім, аналитикалық білім, синергетика, дүниетаным.

Аннотация. Қазақстан экономикасының тұрақты дамуы мен әлеуметтік-мәдени қалыптасуының негізгі тетіктерінің бірі, еліміздің көркеюі мен жетілуі білімнің әлеуметтік институты мен білімнің жетістіктеріне тікелей байланысты. Қазіргі заманда Біріккен Ұлттар ұйымы мен ЮНЕСКО білім беруді ұлттар мен ұлыстарды, әлем халықтарын жаһандық этика мен мәдениетке тәрбиелеудің, демократия құндылықтарына тәрбиелеудің, толеранттылыққа, адам құқығын сыйлауға тәрбиелеудің негізгі құралы деп есептейді. Бүгінгі күнде қоғамдағы білімнің қалыптасуы мен тұрақтылығының кепілі ретінде көрініс тапқан рухани бағыт – білім институты, қоғамдық өмірдің қақ ортасы болып отыр. Ертеректе бұндай орталықта шіркеу (діни институттар) болатын. Білім беру жүйесінде білімді көрсету ғана емес, сонымен қатар білім табу, жаңа білімдер қалыптастыру да жүзеге асырылады.

Білім философиясының зерттейтін объектісі білімді бүтіндей феномен ретінде қарастыратын оның онтологиялық, идеологиялық, әдіснамалық, логикалық, аксеологиялық, саяси, этникалық, эстетикалық анықтамалары мен қырлары меңзеледі.

Білім философиясының зерттеудің ерекше бағыты болып қалыптасуының негізгі себептері:

1. Білімнің қоғам өмірінің автономды бөлігі болып бөліне бастауынан;
2. Білім институттарының диверсификациялануынан;
3. Білім идеалдарының әртүрлі түсіндірулерінен, олардың білім берудің көппарадигмалы бағыттарының пайда болуынан;
4. Білім жүйесіне жаңа талаптардың қойыла бастауынан, индустриалды қоғамның постиндустриалды ақпараттық қоғамға ауысуына байланысты, білім философиясының ішіндегі империка-аналитикалық білім мен гуманитарлық бағыттар алшақтауынан, адам тәрбиелеудегі альтернативті бағыттар пайда болуынан.

Білім философиясының зерттеу әдістері, тарихилық пен логикалықтың бірлігі, абстрактіліктен нақтылыққа өту, синергетика, жүйелілік талдау, релятивизм. Бұл мақала білім философиясының тарихи арналарына бағытталған.

Қазақстанда білім берудің түбірлі философиялық және мәдени негіздерімен қатар, оның қазіргі жағдайын айқындау, алдымен, жалпы білім беру феноменінің өзіне философиялық рефлексия жасауды, танымның нысаны ретіндегі бұл феноменнің ұғымы мен түсінігін, мәні мен мазмұнын анықтап алуды қажет етеді. Ал бұл болса, өз кезегінде, осы мәселелердің арнайы зерттеумен айналысатын білім беру философиясының пәндік саласын, оның қамтитын ауқымын, оның қоғамдық және мәдени өмірдегі маңызы мен орнын танып-білуді талап етеді. Білім беруді осы қырлары бойынша теориялық тұрғыда талдап жіктеу, индивидуалды және әлеуметтік даму феномені ретіндегі білім беру философиясының тарихына, оның қазіргі жағдайына сараптамалық талдау жасау арқылы ашылады. Тек содан кейін ғана Қазақстандағы білім берудің тарихи және мәдени негіздеріне тікелей кірісуге болады. Демек, бұл тараушада зерттеу жұмысының өзегін құрайтын білім беру философиясының феноменологиялық қырлары мен тарихи-мәдени негіздерінің басы ашылып, оның негізгі ұғымдық аппараты айқындалады.

Бұл мәселелерге бірден кіріспес бұрын, білім беру философиясында кеңінен қолданылатын негізгі терминдер мен сөздердің қазақша баламасына түсінік бере кету керек. Орыс тіліндегі «образование» сөзі (түп төркіні «образ» – бейне, кейіп, «образовать» – қалыптастыру, құрастыру-дегенді білдіреді) қазақшаға білім беру, ал мағынасы осыған жақын «просвещение» сөзі ағартушылық деп аударылып жүр. Жалпы қабылданып кеткендіктен біз де тәржіманың осы нұсқасын пайдаланамыз. Дегенмен бұл сөздердің дәл сондай кең мағынасының қазақ тілінде дәл баламасының болмауын қазақтың этностық мәдениетінде білім берудің бүгінгідей жүйесінің жоқтығымен

түсіндіріледі. Басқаша айтқанда, отырықшы өркениетке тән білім беру дәстүрлі мәдениетте болған жоқ, бұл қазақ халқының архетиптік санасында көшпенді шаруашылық тәртіптің басым болуымен сипатталады.

Білім берудің классикалық жүйесінің батыстық өркениеттік түбірге ие екендігі көпшілікке мәлім. Дәстүрлі қазақ қоғамында білім берудің дәл осындай жетілген институты болған жоқ. Қазақ қоғамында жүйелі түрде білім берудің мектептік жүйесі ислам дінінің ықпалы негізінде қалыптасты. Ал оған дейін тәрбие мен білім берудің міндетін ауызекі дәстүр, әдет-ғұрып сияқты көшпелі қоғамға тән институттар атқарды. Мұсылмандық үлгідегі білім беру жүйесі енгенімен, ауылдар мен медреселердегі мектептерде ортодоксалды кадимизм үлгісінде тек діни ілімдер ғана оқытылып, жаратылыстанымдық ғылымдарды үйренуге тыйым салынды.

Он тоғызыншы ғасырдың екінші жартысынан бастап қазақ даласына Қырым және Еділ бойынан мұсылмандық оқытудың «усул-и жадид» деп аталатын жаңа тәсіл қадымшылдықты ығыстырып жаппай ене батады. Діни сауаттылыққа зайырлылық принципін кіргізген бұо джадидизм бағыты (негізін қалаушылардың бірі Исмаил Гаспринский), сөз жоқ, Қазақстан үшін прогрессивті құбылыс еді. Қазақтың көптеген зиялы қауым өкілдері осы мектептен шыққан түлектер болатын. Большевиктің билікке келуімен бұл мәдени қозғалыс тоқтатылды. Қазақ мәдениетінде қазіргі заманғы білім беру жүйесі жиырмамыншы ғасырдың жиырмамыншы жылдарынан бастап қана қалыптасты. Қазақстандағы білім беру жүйесінің мәдени-тарихи қалыптасу ерекшеліктері келесі тараушада кеңінен сөз болады. Сондықтан біз ойды осы жерден тоқтата тұрып, жоғарыда көтерілген мәселеге қайта ораламыз.

Адамдар өздерінің интеллектуалдық және физикалық дамуы жағынан әрқелкі болып келетіні белгілі. Адамдардың бұл әрқилылығынен туындайды, табиғаттың әсерінен бе, әлде тәрбиенің әсерінен бе немесе екеуінің қосындысының ықпалынан ба деген сұрақ туындайды.

Адамдар бір мезгілде әрі табиғи, әрі әлеуметтік жан болып табылады. Адамдар тек әлеуметтік қасиеттерімен – санасымен, еркімен және т.б. ғана емес, генетикалық тұрғыда да әралуандылығымен ерекшеленеді. Бұл ерекшелік әрбір адамның анатомиялық, биохимиялық, физиологиялық, нейродинамикалық және басқа өзгешеліктерінің, темпераментінің қайталанбастығының алдын алады. «Жер бетінде генетикалық тұрғыда бірдей екі адам жоқ, өткенде де болмаған, болашақта да болмайды» [1, 155-б.]. Адамдардың әлеуметтік әралуандылығы, мүмкін, осы генетикалық әрқелкіліктен туындайтын шығар? Мүмкін, біреулердің дарындылығы мен таланттылығы, ал кейбіреулердің топастығы мен ақымақтығы адамның осы генетикалық қайталанбастығына негізделген болар?

Ғылымда және қарапайым санада бұл сұрақтың тура қарама қарсы екі жауабы бар. Біреулердің пікірінше, әрбір адамға қабілет пен таланттың белгілі бір мөлшерін табиғат алдын ала беріп қояды. Туа біткен табиғи нәрсені ғана тәрбие онан ары дамыта алады. Ал келесілерінің тұжырымдауынша, табиғи жаратылысында барлық адамдар тең. Біреулердің қабілетін дамыту үшін барлық жағдайлар мен алғышарттар беріп, екіншілерін ондай жағдайлардан жұрдай ете отырып, қоғам адамдарды теңсіздікке итермелейді.

Бұл терең философиялық сұрақтың шешімі үлкен теориялық және қлоданбалы маңызға да ие. Адам қабілетінің табиғи алғышарттылығы немес тәрбиеге көнетіні мәселесі тарих ағымындағы идеологиялық күрестер барысында ең өзекті мәселеге айналып отыруы да тегін емес. Осы маңызды мәселемен негізінен педагогика немесе білім беру философиясы айналысады. Мұның методологиялық рөлі бүкіл педагогикалық үдерістің сипаты, мазмұны мен құрылымы соның шешіміне тәуелді болатынымен анықталады. Сонымен, философиялық антропологияда адамның «индивид – адам – тұлға» деген деңгейге бөлінетін дәстүрлі сатысын ескере отырып, «білім беру» ұғымына және *білім беру философиясының* анықталуына тоқталайық.

Жоғарыда айтып өткендей, жалпы қабылданған қазақша «*білім беру*» сөзі оның шет тілдік баламаларына толық сай келе бермейді. Батыс елдеріне кең таралған «*education*» деген терминнің орыс тіліндегідей «*образ*» деген түбірлі «морфемі» болмағанымен, оның да білім беру үдерісіне қатысушылардың өзара әрекетінің барлық қырларын қамтитындай, ұғымдық мазмұны мейлінше кең.

Білім беру саласы, әдетте, тек педагогтардың, кейде психологтардың ғана ісі деген пікір қалыптасқан. Сондықтан өзінің тар мағынасында ол мәдениет пен моральдан тыс, жүйелі *білімді, шеберліктер мен дағдыларды игеруді* ғана білдіреді. Мұны жай ғана *кәсіби дайындық* деп атауға да

болады. Мұнан кеңірек мағынасында ол жан-жақты дамыған *тұлға қалыптастырумен* байланыстырылады. Бұл тұрғыдан алғанда «тәрбие мен білім беру ажырамастай тұтас... білім бермей тәрбиелеу мүмкін емес, кез келген білім тәрбиелі әрекет етеді» [2, 409-б.] деген Л. Н. Толстойдың сөзі еске түседі. Сондықтан да қазіргі педагогикада білім беру үдеріс ретінде де, нәтиже ретінде де ұғынылады: ол тек білімдерді, шеберліктер мен дағдыларды игерудің нәтижесі ретінде ғана емес, тұлғаның бойында, сәйкесінше, психологиялық, адамгершілік және өзге қасиеттерді егумен де анықталады. Демек, «білім беру – оқыту барысында (бастауыш, орта, жоғары) игерілген жалпы және кәсіптік білімге, мәдениетке қол жеткізу арқылы тұлға қалыптастыру; соған қол жеткізуге бағытталған әрекет; оны қамтамасыз ететін оқу, ғылыми және әдістемелік органдар мен мекемелердің жүйесі» [3, 21-22-б.].

Білім беру адам мен қоғам үшін жоғары құндылық болып табылады, өйткені ол адам мен қоғамның өмір сүруінің, дамуының алғышарты түрінде көрінеді. Егер емші адамның тәнін емдесе, ал білім беру оның жанын емдейді.

Білім беру әлеуметтік институт ретінде де көзге түседі. Білім берудің мазмұны қоғамның мәдени жағдайын, бір жүйеден екіншісіне көшетін, мысалы дәстүрлі кезеңнен индустриалдық кезеңге, индустриалдық кезеңнен постиндустриалдық (ақпараттық) кезеңге көшудің өтпелі жағдайын да білдіреді. Бұл жерде мәдениет пен білім беру өзара қарым-қатынасқа түседі. Бұл өзара қатынас кейбір қазіргі заманғы авторлардың тұжырымдамаларында мейлінше көрініс тапқан. Олардың қатарына М. Мидтің постфигуративті, кофигуративті және префигуративті мәдениеттер теориясын, А. Г. Асмоловтың «пайдалылық мәдениеті» және «абырой мәдениеті» өзара әсері теориясын, «ересектер әлемі» мен «балалар әлемі» қатынастарының мәселелеріне негізделген А. Б. Орловтың гуманистік бағдардағы білім беру теориясын жатқызуға болады [4].

Білім беру философиясында көбіне білім беру түсінігі *тәрбиелеу* ұғымымен тұтастықта қарастырылады. Оларды осылайша ажырамас тұтастықта қарастыру, олардың арасындағы айырмашылықты аңғармау білім беру феноменінің шығу тегін түсіндірудегі шатастырушылықтарға әкелетін тәрізді. Білім беру мен тәрбиелеу көп жағдайда ұқсас әлеуметтік-мәдени функцияларды атқара отырып, оларға әрқилы тәсілдермен жетеді. Білім беру өзінің мәні жағынан *тұлға* қалыптастыруға бағытталады және тұлға қалыптастыру мүмкін болатын жағдайларда ғана орын алады. Ал тәрбиелеу болса, ол тұлғасыз қоғамдық құрылыс жағдайларында да (мейлі алғашқы қауымдық құрылыс болсын, бұқаралық немесе діни қауым болсын) орын ала береді. Осыдан-ақ білім беру стратегиясы мен тәрбиелеу стратегиясының арасындағы алшақтықты байқауға болады. Осы себепті де, белгілі мәдениеттанушы Б. Ғ. Нұржанов білім берудің шығу тегін антикалық дәуірдегі грек полистік (қалалық) жүйесінің орнығуы барысында бұрынғы ру-тайпалық тұлғасыз индивидті тәрбиелеуден жекелей жауапты шешім қабылдай білетін, саяси, заңнамалық және өзге де құқықтарға ие *азаматты* тәрбиелеуге көшу төңкерісінен шығара отырып, білім беруді, ең алдымен, *әлеуметтік-мәдени институт* ретінде қарастырады [5, 15-б.].

Алайда бұл білім берудің ұғымдық аясын біршама тарылтып тұрғандай көрінеді. Білім беруді мазмұнына қарай құндылық ретінде, жүйе ретінде, үдеріс ретінде және нәтиже ретінде айқындай отырып, оны күрделі ұғым ретінде сипаттауға болады.

Білім беру адам мен қоғам үшін жоғары құндылық болғандықтан және ол оның өмір сүруі мен дамуының алғышарты болғандықтан білім беру жеке тұлғалық қана емес, мемлекеттік және қоғамдық *құндылық* түрінде көзге түседі.

Білім беру, сондай-ақ өзара байланысты және қарым-қатынасты жай жүйелері мен элементтері бар, мазмұны мен мақсаты ұрпақтан ұрпаққа тәжірибе жеткізетін бағдарламалармен, жоспарлармен сипатталатын *жүйе* де болып табылады. Жүйе ретіндегі білім беру үш өлшемде қарастырылады:

– әлемдегі, елдегі, қоғамдағы, аймақтағы, ұйымдағы және т.б. білім беруді білдіретін әлеуметтік ауқымдылық. Бұған мемлекеттік, жеке, қоғамдық, зайырлы, клерикалды және өзге білім беру жүйелері де кіреді;

– білім берудің сатылары (мектепке дейінгі, өз кезегінде бастауыш және орта деп бөлінетін мектептік, әртүрлі деңгейлердегі, мысалы бакалавриат, магистратура, маманды тереңдетіп дайындау, аспирантура, докторантура, БЖИ деп бөлінетін жоғарғы мектеп);

– білім берудің бағдары (жалпы, арнаулы, кәсіби, қосымша және т.б. [6, 19-б.].

Білім беру білімдер мен тәжірибелерді, шеберліктер мен дағдыларды бірінен екіншісіне тасымалдау түрінде адамды оқыту мен тәрбиелеу ретінде көрінетіндіктен *үдеріс (процесс)* болып табылады. Тәрбиемен тұтастықта оқыту барысында оның тұлға ретінде өзіндік дамуы мен шығармашыл дамытылуы ең басты нәрсе саналады. Мұнан өзге оның негізгі белгісі ретінде байқалатын білім берудің үздіксіздігі оның үдерістік (процессуалдық) қырын айқындай түседі.

Білім беруде оқытудың сапалылығын бағалаудың стандарттары (нәтижесі) де болады. Бүгінгі күні әрбір адами индивидтің білімі – тек жеке ғана емес, сонымен бірге қоғамдық маңызды капитал. Алынған нақты білімнің мөлшері мен қалыптасқан индивидуалды, тұлғалық қасиеттер мен дағдылардың жиынтығы білім беруді *нәтиже* ретінде көрсетеді.

Білім беру мен тәрбие ұғымдарының кең ауқымдылығына сай, арнайы ғылым саласы ретіндегі білім беру философиясының пәндік аумағын, оның мәртебесін, оның жалпы философиямен өзара байланысын айқындау да оңай шаруа емес. Терминнің өзінің шығу тегіне келер болсақ, «тәрбиелеу және білім беру философиясы» деген сөз тіркесін ең алғаш рет XIX ғасырда В. В. Розановтың қолданғаны белгілі. Кейінірек, XX ғасырдың бірінші жартысында ғылыми әлемге танымал болған педагогикалық антропология деп аталған ілімнің көрнекті теоретигі С. И. Гессен өзінің осы салаға арналған фундаменталды еңбегін «Тәрбие философиясы» деп атады.

Білім берудің «классикалық» жүйесі немесе қазіргі заманғы үлгісі XVIII–XIX ғасырларда өріс алған философиялық және педагогикалық идеялардың ықпалымен қалыптасты. Алайда XX ғасырдың орта тұсына қарай жалпы батыстық классикалық философияның дағдарысқа ұшырауымен қоса қабат білім беру саласына қатысты да негізгі педагогикалық парадигманың дағдарысы байқалады. Осы дағдарыстан шығудың жолдарын интеллектуалдық іздестіру барысында ерекше зерттеу бағыты ретінде, бір жағынан жалпы философиямен байланысын үзбеген, екінші жағынан педагогикалық теория және практикамен тығыз қарым-қатынастағы білім беру философиясы қалыптасты. Қазіргі кезде *білім беру философиясының мәртебесін* анықтайтын бірнеше негізгі көзқарастар бар.

Бірінші көзқарас бойынша, білім беру философиясы педагогиканың синонимі. Бұл көзқарасқа сәйкес педагогика мен білім беру философиясының өздеріне тән ерекшеліктері жойылып, білім беру философиясы өзінің ғылыми білімнің дербес саласы ретіндегі мәнін жоғалтады. Білімге қатысты барлық күрделі мәселелер жалпы педагогиканың шеңберінде шешіліп, абстракциялар мен принциптер мазмұнын құрайтын оның теориялық бөлігі педагогиканың бір саласы ретінде қарастырылады. Жалпыфилософиялық тұрғыдағы теориялық мәселелер педагогиканың методологиясы шеңберінде шешіледі (мысалы, В. В. Краевский, Г. Н. Филонов, Б. Л. Вульфсон, В. В. Кумарин және т.б.).

Дегенмен, білім беру философиясының тек бір ғылымның – педагогиканың методологиясына теңгеріле алмайтынын ескеруіміз қажет. Оның үстіне, педагогиканың білім беру философиясынан тағы бір мәнді айырмашылығы бар: ғылым ретінде анықталатын педагогиканың айналысатын пәндік аумағы тәрбиелеу мен білім беру болып табылса, ал білім беру философиясы танушы субъект ретіндегі адамның қалыптасу үдерісіндегі субъект-объектілік өзара қатынастарды пайымдайды. Білім беру философиясы білім беру мен педагогиканың түпкі негіздерін – өмірдің мәдени универсумындағы білім берудің мәні мен орны, адамды және білім берудің мұратын ұғыну, педагогикалық әрекеттің мәні мен ерекшеліктері және т.б. – талқылайды.

Екінші көзқарас бойынша, білім беру философиясы «қолданбалы» сипатқа ие философиялық білімнің саласы ретінде ұғынылады. Білім берудің даму заңдылықтары мен оның мәртебесін негіздеу үшін көпқырлы білім беру әрекетінің құндылықтық-мақсаттық, жүйелік, процессуалдық және нәтижелік қырларына қатысты да, немесе жалпы күйінде де философиялық қағидаларды қолдансақ немесе білім беру философиясын әр қырынан қарастыратын педагогикалық антропология, білім берудің эмпирикалық-аналитикалық философиясы (сыншыл рационализмді қоса алғанда), герменевтикалық бағыты (феноменологиялық, экзистенциалдық, диалогтық), сыншыл-эмансипаторлық, психоаналитикалық, постмодерн-дік, діни-теологиялық бағыттарына көз жүгіртсек, бұл көзқарастың мәні айқындалып шыға келеді.

Ағылшын тіліндегі нұсқасында *philosophy of education* деген сөз тіркесімен қатар, *philosophy and education* деген сөз қосындысы жиі қолданылады, яғни бұл жерде әңгіме білім беру философиясы туралы емес, философия мен білім беру туралы болып отыр. Әр алуан философиялық мектептер мен ағымдарды шексіз салыстырып, білім берудің арнайы саласына қарапайым фор-

мальды дедуктивті тәсілді қолдану арқылы білім берудің мәртебесін сипаттауға болады және бұл қажет те. Оның үстіне білімдердің универсалдық жүйесі ретіндегі философиялық танымның кең ауқымды қамтитыны айқын. Оған мына сөз тіркестерінен-ақ көз жеткізуге болады: тарих философиясы, мәдениет философиясы, шаруашылық философиясы, ақырында ойын философиясы, күлкі философиясы және т.б. Философиялық көзқарастардың плюрализмі керек болғанымен, білім беру философиясының қалыптасуындағы индукциялық тәсілді де жоққа шығаруға болмайды, білім беру практикасының барлық қырындағы мәселелік ахуалдарды білдіретін идеялар ағымы білім философиясының арнаулы бағытына жан бітіреді [7, 89-б.].

Үшінші көзқарас бойынша, білім беру философиясы пәндік аумағы білім беру саласына қатысты әртүрлі ғылымдардың (экономика, әлеуметтану, мәдениеттану, психология, демография, этика, эстетика және т.б.) мәліметтерінің синтезі болып табылатын өз алдына дербес сала. Бұл ғылымдардың әрқайсысы білім берумәселесін өз қисыны бойынша, өзінің арнаулы ракурсында қарастырады, ал білім беру философиясы барлық осы білімдерді анағұрлым жалпы тұжырымдамалық түрде қорытып шығарады және сондықтан оның тек жалғыз объекті болады, ол – өзінің барлық құндылықтық, жүйелік, процессуалдық және нәтижелік сипаттамаларындағы білім беру. Демек, білім беру философиясы ғылыми білімдердің толыққанды интегративтік саласы түрінде көрінеді. Оның пәндік аумағы білім берудің қызмет етуі мен дамуының мейлінше жалпы фундаменталды негіздері болып табылады.

Бұл көзқарастарды түйіндей келе оларға қосарымыз, «философия дегеніміз танымның құралы», – деп немістің атақты ойшылы Иммануил Кант айтпақшы, білім беру философиясы – білім арқылы болмыстың түпкі тұңғықтарына жету. Білімсіз философияның болуы мүмкін емес, сондықтан да философия мен білім беру біртұтас. Білім беру пайдалылық принципіне негізделген утилитаризм емес, ол – өзіндік құндылық, болмыстың қуанышы мен шаттығы.

Сонымен, арнаулы ғылыми білімнің саласы ретіндегі білім беру философиясының зерттеу нысаны – өзінің мәнді сипаттамаларындағы білім беру, ал пәні білім берудің қызмет етуі мен дамуының анағұрлым жалпы негіздері, осы ғылымның түбірлі білімдерін анықтайтын теориялар, заңдар, категориялар, ұғымдар, әдістер, болжамдар мен идеялар түріндегі іргелі қағидалар болып табылады деп қорытынды жасауға болады.

Таным үдерісінде, әсіресе, ғылыми танымда логикалықпен тарихилықтың бірлігі әдісі кеңінен қолданылатынын еске түсірейік. Біздің ойымызша да, тәрбие мен білім беру туралы түсініктерді, білім беру философиясын жете меңгеру үшін осы негізгі категориалдық ұғымдарды теориялық саралаумен қатар, сыңаржақтылықтан аулақ болу үшін, оның тарихи даму жолына да терең бойлап, талдау жасау қажет.

Әлемдік философия өз тарихының бүкіл ағымы барысында тәрбие мен білім беру жүйесінің дамуына орасан зор ықпалын тигізіп келді. Адамзаттың алғашқы таң шапағынан бүкіл әлемге сәулесін шашқан Ежелгі Шығыстағы Үнді және Қытай топырағындағы философиялық мектептерден, антикалық дәуірдегі адам тәрбиесінің «пайдейя» идеясынан бастап, А. Августин, М. де Монтень, Я. А. Коменский, Ж.-Ж. Руссо, И. Кант, Гегель, Гумбольдт сияқты әлемдік философияның көрнекті өкілдері тәрбие мен білім туралы терең ой қозғап, педагогикалық теория мен практиканың өзекті мәселелерімен айналысып қана қоймай, оны дамытудың өзіндік жолдарын да ұсынды. Кейінірек, он тоғызыншы және жиырмамыншы жүзжылдықтарда, білім берудің классикалық үлгісі дағдара бастаған тұста да бұл дәстүр жалғасын тапты. М. Бубер, С. И. Гессен, В. Дильтей, Д. Дьюи, А. С. Макаренко, В. В. Розанов, В. А. Сухомлинский, К. Д. Ушинский, М. Хайдеггер, К. Ясперс және т.б. рухани мұралары білім берудің алтын қорын құрайтыны сөзсіз.

Білім берудің тарихына шолу жасағанда осы саладағы ғылыми әдебиеттерде оның орнығуына қатысты көзқарастарды жіктеудің үш тобы бар екендігін ескеру қажет:

– ақиқат пен игіліктің көзі ретіндегі классикалық дәстүрге сүйенетін культуροцентристік көзқарас (идеализм, рационализм, діни философия, консерватизм, мәдениет философиясы, герменевтика, аналитикалық философия, реализм, эмпиризм, позитивизм, сциентизм сияқты философиялық бағыттарды енгізеді);

– жалпы пайдаға, прогреске ұмтылысты, қоғамның саналы мұратына деген сенімді негізге алатын социоцентристік көзқарас (утилитаризм, агностицизм, әлеуметтік реформизм, ғаламдық этиканы енгізеді);

– адамның ізгі жаратылысын, жеке пайда мен тұлға еркіндігін негізге алатын индивидоцентризм (гуманизмді, персонализмді, прагматизм мен либерализмді, экзистенциализмді енгізеді) [8, 40-42 бб.].

Бұл жіктемемен келісетіндер де, келіспейтіндер де бар, сондықтан біз өзіміздің шолуымызда хронологиялық тәртіпке жүгінеміз. Білім берудің тарихы мәдениеттанумен, мәдениет тарихымен тығыз байланысты. Оның алғашқы нышандары адамзаттың алғашқы өркениет ошақтарының (Мысыр, Вавилон, Қытай, Үнді, Парсы) пайда болуымен қабат байқалады. Осы ошақтарда ең алғашқы жазба мәдениеттің, мектептердің, оқытушылар мен оқушылардың, бұйрықтар, міндеттер, заңдар, сұрақтар мен жауаптар жинағы ретіндегі алғашқы кітаптардың пайда болуымен билік пен білім орталықтандырыла бастайды. Солайша білім беру мен тәрбие әдет-ғұрыпқа негізделген рулық архаикалық формадан өркениеттік формаға өтеді.

Ежелгі Мысыр жер бетіндегі ең ертедегі өркениет бесіктерінің біріне жатады. Онда бір орталыққа бағынған мемлекеттілік пен иероглиф түріндегі жазудың орнығуы біздің заманымызға дейінгі үш мыңжылдықтан бастау алады. Бұл жерде орын алған тамаша өркениет географиялық ерекшелігі мен тарихи тағдырына сай, оқшаулық пен тұйықтықты қалады. Қозғалыс пен дамудан гөрі тұрақтылық пен тоқыраумен сипатталатын мысырлықтардың мұраты болашақтан гөрі өткен шақпен байланысты сияқты. Олар өздерінің ұлттық ескерткіштері мумия мен пирамидада қатып семіп қалған тәрізді.

Мысырлықтардағы білім беру мен тәрбие олардың діни және әлеуметтік өміріне тәуелді болды. Екі үстем тап болды: әскерилер және абыздар. Тек абыздар ғана діннің, ғылым мен өнердің құпияларын меңгерді. Мұнан өзге олар басқарудың жоғарғы лауазымды қызметтері мен сот орындарын иеленіп, бүкіл қоғамдық өмір мен тәрбиенің барысын уыстарында ұстап отырды. Абыздар мен әскерилер үшін Фивы, Мемфис және Гелиополис қалаларында арнаулы мектептер болды. Мұғалімдер тек абыздардан болды. Оқу пәндерінің қатарына тіл, математика, геометрия, астрономия, жаратылыстану, музыка және дін кірді. Платонның мәліметіне қарағанда, барлық мысырлық балалар бірігіп дауыстап оқып қабылдайтын педагогикалық тәсілді қолданған. «Оқу мен жазуды үйренуге, – дейді Диодор Сицилийский, – көп уақыт кетірмейді және барлығы бірдей емес, тек өздерін еркін өнерге арнайтындар ғана сауат ашады». Ал қалғандары үй тәрбиесінде болды және қарапайым халық өз әкелері мен жақындарынан өздерінің айналысатын кәсіптерін үйренді. Жалпы білім құрамына оқу, жазу және санау кіретін, ал гимнастика мен музыка міндетті болып саналмайтын. Жазудың сатылы түрде үйретілетін үш түрі болды: демотикалық, иеротикалық және иероглифтік. Мұның соңғысы тек діни абыздар табының өкілдеріне ғана оқытылатын. Сақталып қалған мысыр жазбаларында иероглиф таңбаларының 800-ге жуық таңбалары кездеседі.

Ежелгі еркін эллиндер мысырлықтардан білім беру мен тәрбиені қабылдап алғанда, оның діни қырын емес, ғылымы мен өнерін ғана алды. Жалпы Мысыр Батыс пен Шығыстың ежелгі замандағы байланыстырушы буыны болды. Ол өз өркениетінің жемістерін Грекиямен қатар Иудеяға беріп, өзі келмеске кетті. Бұл оның тарихи миссиясы тәрізді болды.

Ежелгі Қытайда өте ерте кезден бастап, б.з.д. төрт мыңжылдықтан бастап қызық әрі ерекше өркениет қалыптасты. Қытайлықтар тамаша материалдық және рухани мәдениет құрастырып, оның жетістіктерін әлемдік мәдениет қазынасына құя білді. Қытайдың бүкіл рухани өміріне әсерін тигізген негізінен үш діни-философиялық және саяси-идеологиялық ілімдер болды, бұлар: даосизм, конфуцийшілдік және легизм. Бұл ілімдер ежелгі қытайлықтардың дүниетанымы мен ойлау ерекшеліктерінде ғана емес, ұлттық мінезі мен ділінде де өзінің орасан зор ізін қалдырды. Даосизм табиғат философиясының метафизикасын, онтологиясын білдірсе, конфуцийшілдік пен легизм адам мен қоғам философиясын білдіреді. Бірақ бұл соңғы екеуі бір-біріне деген қарама-қарсы тұрпатымен сипатталады: адамдардың өзара қарым-қатынасында, олардың қоғаммен және мемлекетпен қатынасында үйлесімдікті сақтау үшін конфуцийшілдік адамгершілікті насихаттаса, ал легизм жазалауды уағыздады. Қытай тарихында әр билеуші әулеттің алмасуы барысында кезектесіп үстемдік еткен бұл ілімдер Қытайдың бүкіл мәдениетіне, оның ішінде, әсіресе білім беру мен тәрбиелеуге де үлкен әсерін тигізді.

Қытайда үлкенге деген құрмет культінің ықпалымен отбасында балалар әкенің еркіне қалай бағынса, бүкіл халық та мемлекетке немесе императорға солай бағынды. Соған сәйкес мемлекеттік шенеуніктермен қатар, ұстаздарға да құрмет көрсетіліп, оларға сыйласымдықпен және сыпайы-

лықпен қатынасатын. Балалар 6–7 жасынан бастап оқытылады. Ең алдымен тәрбие мәселесіне үлкен көңіл бөлініп, балалардың міндеттері түсіндіріледі. Одан ары үш басты күштің (аспан, жер және адам), жылдың төрт мезгілі және әлемнің төрт шартарабының, бес түпкі элементтің (металл, ағаш, су, от және жер), бес негізгі ізгі қасиеттердің (сүйіспеншілік, әділеттілік, сыпайылық, даналық, шынайылық), нанның бес тегінің (күріш, арпа, маис, сұлы, тары және бидай) жеті құмарлықтың (махаббат, жек көрушілік, ызақорлық, қуаныш, түңілу, тәнқұмарлық, ашу және қорқақтық), сегіз музыкалық нотаның, туыстықтың тоғыз деңгейінің, он арнаулы міндеткерліктердің (император мен министрдің, әке мен баланың, әйел мен еркектің, аға мен інінің, достардың арасындағы) мәні түсіндіріледі.

Қытайдың білім беру мен тәрбие жүйесі бұл жерде ежелден дамып жетілген жазба мәдениетпен, ғылыммен, әдебиет және өнермен тікелей байланысты. Жазу осы күнге дейін сақталып отырған он мыңнан астам таңбаларға негізделген иероглифке негізделді. Қытайлықтардың математика, астрономия және медицина ғылымдарының жеткен жетістіктері, сәулет өнері мен музыка өнеріндегі табыстары, өнертапқыштығы (қағазды, жібекті, оқ-дәріні, тұсбағдарды және т.б. ең алғаш қытайлықтар ойлап тапты) әлемге әйгілі. Дегенмен гуманитарлық ғылымдардың беделі аса жоғары болғанын мойындау қажет. Ертедегі қытайлықтарда «әрқашан индивидуум емес, қоғам мен мемлекет алдыңғы орында тұрғандықтан, бұл өмір мен тұрмыстың қатаң реттелуі орын алды... мұның арты догматизм мен конформизмге алып келді... төзімділік, мойынсұну, белсенді әрекеттен бас тарту, үлкенге сөзсіз бағыну насихатталды» [9, 92, 99-бб.].

Ерте үнді халқының білім мен тәрбиесіне сол қоғамда үстемдік еткен қатаң касталық құрылыс (ол бойынша бүкіл әлеумет төрт топқа: брахмандар – діни абыздар, кшатрийлер – әскери шонжарлар, вайштер – шаруа, колөнерші бұқара халық, шудралар – еш құқы жоқ құлдар) үлкен әсерін тигізді. Ману заңдарымен бекітілген бұл әлеуметтік құрылыс үнді өркениетінде ұзақ уақыт бойы қатаң сақталды. Білім мен тәрбиенің ең жоғарғы үлгілері алдыңғы үстем екі таптың еншісіне тиесілі болды.

Әлемдегі әркілі кезеңдердегі әртүрлі өркениеттер мен халықтардағы педагогиканың тарихын терең зерттеген орыс ғалымы Л. Н. Модзалевский ерте үнді қоғамындағы оқыту үдерісі туралы былай дейді: «Қарапайым оқыту оқудан, жазудан және санаудан тұрады... Оқыту кезінде жазу оқумен қабат жүрді және бастапқыда құмның бетінде жүргізілді, бұл әдісті педагогикалық деп атауға болады. Кейін темір қазықпен апльма жапырағына және ақырында, ерекше сиямен платанның жапырағына жазатын болды. Оқушылар жазғандарын бір-біріне көрсетеді, үлкендер кішілерден сабақ сұрайды, өзара оқыту болады. Бірақ браминдердің жоғарғы мектептері ерекше қамқорлыққа алынды. Бенарестің, Трициурдың және Нуддеяның оқу мектептерінде екінші және үшінші кастаға жататын эксотериктер (төменгі бөлім) грамматикаға, просодияға және математикаға үйренді, ал үлкен эксотериктер, мұнан өзге поэзияға, тарихқа, философияға, астрономияға, медицинаға және құқыққа үйретілді. Бес жыл бойы оқушы тек тыңдауы керек, содан кейін ғана ол ұстазына өз ойы мен кмәнін айта алды немесе диспутқа қатыса алды. Жоғары каста өкілдері үшін бүкіл оқу курсы 12-ден 20 жылға дейін созылды; барлық бұл уақытта оқушы абыз-ұстаздың қолында болады; әдетте дәулетті тұратын абыз өзінде 6-дан 12-ге дейін оқушы ұстай алады. Оқыту үшін ақы алу ұят іс және заңмен қуғындалады, бірақ әртүрлі сыйлықтар ала алады» [10, 51-б.]. Оқыту мәнері, заң бойынша, төзімді болуы тиіс, тек шектен шыққан жағдайда ғана жазаланады. Ману заңы былай дейді: «Үлгілі оқыту оқытушыға жаман әсер қалдырмауы керек және ізгілікті құрметтейтін ұстаздың аузынан тек тәтті, төзімді сөздер шығуы керек. Егер оқушы жаман қылық жасаса, ұстаз оны бастапқыда қатаң сөзбен, егер қайталанса соғылатынын ескерте алады; егер сол қылық суық ауа райында жасалса, ұстаз баланы суық суды үстіне құйып жазалай алады».

Дегенмен, Қытаймен салыстырғанда, ұстаз бен оқушы арасындағы қатынас әке мен баланың арасындағы қатынастан анағұрлым жоғары болды. Бұл үнділіктердің діни-философиялық әсерінен болуы да мүмкін. Ең ежелгі діни мәтіндердің жинақтары – Ведалардың, оның түсіндірмесі – Упанишадтың беделі өте жоғары болды. Веданың беделін мойындайтын санкхья, йога, ньяя, вайшешика, миманса, веданта сияқты танымал ілімдер негізгі дін – индуизмнің философиялық негізін құрады. Мұнан өзге ведалық дүниетанымға қарама қарсы келетін буддизм, джайнизм, локоятта сияқты ағымдар да кеңінен таралды, бірақ олар жапсарлас елдерге жайылғанымен (мысалы буддизм), үнді топырағында тұрақтамады.

Парсылар Қос өзен аңғарындағы Аккад-Вавилон-Ассирия жерлерін басып алып, олардың мәдени мұрасын игеріп қана қоймай, өздерінің төлтума рухани мәдениетімен де ерекшеленді. Олар әлемдегі ең алғашқы монотеистік жүйені дүниеге келтірген халық болып саналады.

Парсы тәрбиесінің биік мұраттары антикалық автор Ксенофонттың «Киропедиясында» көркем тілмен сипатталған. Парсылардың ұлттық тәрбиесі әрбір азаматтың батапқы 24 жасын қамтыды. Жеті жасқа дейін балалардың тәрбиесі шешесінің қолында болды: итті алты айға дейін, баланы жеті жасқа дейін сақта», дейді олардың заңдары. Нәресте дүниеге келісімен, оның аузына бірінші ана сүтін емес, ерекше емдік қасиеті бар хаома (хаомаварға сақтары дегенді еске түсіріңіз) сусынын құяды. Содан кейін жуындырып, астролог жұлдыздарға қарап, оның тағдыр талайын айқындап, ат қояды. Жеті жасқа дейін баланы ұруға тыйым салынады, жақсы мен жаманды айырудан аулақ ұстайды, тек денесіне зақым келтіруден аман сақтауға тырысады.

Жеті жастан бастап қоғамдық тәрбие басталады. Барлық үлкен қалаларда мемлекеттік оқыту мекемелері болды. Онда балалар өз қатарларымен бірге тәрбиеленіп, ат үстіндегі өнерге, садақ тартуға, өзін өзі ұстауға, әділеттілікке, шыншылдыққа үйренеді. Он және он бес жас арасында діни ілімдерді оқып үйренеді, әртүрлі әдет-ғұрыптардан өтеді де, ақырында Заратустраның заңын сақтауға ант береді. Он бес жасқа толғаннан кейін жасөспірім өзінің отбасылық қатынастарынан толық ажырап, мемлекеттің меншігіне айналады. Жоғары адамгершілік және физикалық жаттығулармен айналыса отырып, соғыс пен аң аулауға дайындалады. Жиырма беске толысымен ол өз мемлекетінің азаматына айналады. Соғыс пен бейбіт өмірдегі барлық жалпымемлекеттік істерге араласады. Бұл міндетті ол елу жасқа дейін атқарады да, сосын өскелең ұрпаққа басшылық жасау мен тәрбиелеу арқылы жалпы игілікке қызмет етеді.

Қорытындылай айтқанда қазіргі білім беру жүйсіндегі Қазақстан Республикасының жоғарғы оқу орындарындағы арнайы пән ретінде өткізіле бастаған «Білім беру философиясы» пәнінің әлемдік білім жүйесінде қалыптасқан бай дәстүрі бар екендігін айта отырып, болашақта қазақ елі үшін жас мамандар дайындау ісінде мол үлес қосады деп есептейміз.

ӘДЕБИЕТ

- [1] Смелзер Н. Социология / Пер. с англ. – М.: Изд-во Феникс, 1994. – 688 с.
- [2] Антонович И.И. Толкотт Парсонс, основатель функционализма, создатель теории социальной системы // Современная американская социология. – М., 1995.
- [3] Сатершинов Б.М. Гуманитарландыру процесінің мәдениеттанымдық негіздерінің кейбір мәселелері // Философия образования и ее роль в формировании гуманитарного типа знания. – Сб. 2. Материалы к лекциям и практическим занятиям летнего университета. – Алматы, 8–21 июля 2002 года. – Алматы, 2002. – 99 с.
- [4] Казахстан на пути ускоренной экономической, социальной и политической модернизации. Послание Президента Республики Казахстан Нурсултана Назарбаева народу Казахстана – Алматы: Атамұра, 2005. – 48 б.
- [5] Садвокасова С. Педагогические взгляды С. Кубеева: Автореф. дис. канд. – Алма-Ата, 1968. – 20 с.
- [6] Тажибаев Т.Т. Просвещение и школы Казахстана во второй половине XIX в. – Алма-Ата, 1962. – 274 с.
- [7] Сембаев А.И. История развития советской школы в Казахстане. – Алма-Ата: Казучпедгиз, 1962. – 356 с.
- [8] Кунантаева К.К. Развитие народного образования в Казахстане (1917–1991). – Алматы: Қазақстан, 1997. – 140 с.
- [9] Мартыненко Н. Алаш-Орда: Сб. док. – Алма-Ата: Айкап, 1992. – 192 с.
- [10] Храпченков Г.М. Проблемы содержания и методы обучения в школах Казахстана. – Алма-Ата: Мектеп, 1983. – 135 с.

REFERENCES

- [1] Smelzer N. Sociology / Translated from English. M.: Phoenix, 1994. 688 p. (in Rus.).
- [2] Antonovich of I.I. Tolkott Parsons, founder of functionalism, creator of the theory of social system // Modern American sociology. M., 1995 (in Rus.).
- [3] Satershinov B.M. Some questions of the process of humanitarization of the education // Philosophy of education and its role in formation of humanitarian type of knowledge. Collection 2. Materials for lectures and practical training of summer university. Almaty, on July 8–21, 2002. Almaty, 2002. 99 p. (in Kaz.).
- [4] Kazakhstan on the way of the accelerated economic, social and political modernization. The message of the President of the Republic of Kazakhstan Nursultan Nazarbayev to the people of Kazakhstan. Almaty: Atamura, 2005. 48 p. (in Rus.).
- [5] Sadvokasova S. Pedagogical views of S. Kubeev: Summary of PhD. Alma-Ata, 1968. 20 p. (in Rus.).
- [6] Tazhibayev T.T. Education and schools of Kazakhstan in the second half of XIXV. Alma-Ata, 1962. 274 p. (in Rus.).
- [7] Sembayev A.I. History of development of the Soviet school in Kazakhstan. Alma-Ata: Kazuchpedgiz, 1962. 356 p. (in Rus.).
- [8] Kunantayeva K.K. Development of national education in Kazakhstan (1917–1991). – Almaty: Kazakhstan, 1997. 140 p. (in Rus.).
- [9] Martynenko N. Alash-Orda: Documents. Alma-Ata: Aikap, 1992. 192 p. (in Rus.).
- [10] Hrapchenkov G.M. Problems of contents and methods of training at schools of Kazakhstan. Alma-Ata: Mektep, 1983. 135 p. (in Rus.).

К ВОПРОСУ О ФИЛОСОФИИ ОБРАЗОВАНИЯ И ЕЕ ИСТОРИЧЕСКИХ ИСТОКАХ

З. К. Аюпова¹, Д. У. Кусайнов²

¹Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан,

²Казахский национальный педагогический университет им. Абая, Алматы, Казахстан

Ключевые слова: философия образования, паидея, диверсификация знания, новые технологии в образовании, многообразие идеалов знания, требования информационного общества, гуманитарное образование, аналитические знания, синергетика, мировоззрение.

Аннотация. Одним из оснований и механизмом устойчивого социально-экономического развития Казахстана, инвариантом стабильности и процветания является такой социальный институт, как образование. Сегодня гарантом существования и динамики знания в обществе, центром общественной жизни становится институт образования. Объектом философии образования является образование, как целостный феномен во всех его онтологических, идеологических, методологических, логических, аксиологических, политических, этических, эстетических характеристиках.

Раньше таким центром была церковь. В системе образования осуществляется не только трансляция, но и созидание знания. Основные причины формирования философии образования как особой исследовательской области философии: 1) обособление образования в автономную сферу жизни общества; 2) диверсификация институций образования; 3) разноречье в трактовке целей и идеалов образования, которое фиксируется как многопарадигмальность педагогического знания; 4) новые требования к системе образования, связанные с переходом от индустриального к постиндустриальному, информационному обществу. Основное размежевание внутри философии образования между эмпирико-аналитическими и гуманитарными направлениями, альтернативные подходы к субъекту образования – человеку. Методами философии образования являются: компаративистика, герменевтика, единство исторического и логического, синергетика, системный анализ, релятивизм. Данная статья посвящена изучению истоков философии образования.

Поступила 06.05.2016 г.

Publication Ethics and Publication Malpractice in the journals of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan

For information on Ethics in publishing and Ethical guidelines for journal publication see <http://www.elsevier.com/publishingethics> and <http://www.elsevier.com/journal-authors/ethics>.

Submission of an article to the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan implies that the described work has not been published previously (except in the form of an abstract or as part of a published lecture or academic thesis or as an electronic preprint, see <http://www.elsevier.com/postingpolicy>), that it is not under consideration for publication elsewhere, that its publication is approved by all authors and tacitly or explicitly by the responsible authorities where the work was carried out, and that, if accepted, it will not be published elsewhere in the same form, in English or in any other language, including electronically without the written consent of the copyright-holder. In particular, translations into English of papers already published in another language are not accepted.

No other forms of scientific misconduct are allowed, such as plagiarism, falsification, fraudulent data, incorrect interpretation of other works, incorrect citations, etc. The National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan follows the Code of Conduct of the Committee on Publication Ethics (COPE), and follows the COPE Flowcharts for Resolving Cases of Suspected Misconduct (http://publicationethics.org/files/u2/New_Code.pdf). To verify originality, your article may be checked by the Cross Check originality detection service <http://www.elsevier.com/editors/plagdetect>.

The authors are obliged to participate in peer review process and be ready to provide corrections, clarifications, retractions and apologies when needed. All authors of a paper should have significantly contributed to the research.

The reviewers should provide objective judgments and should point out relevant published works which are not yet cited. Reviewed articles should be treated confidentially. The reviewers will be chosen in such a way that there is no conflict of interests with respect to the research, the authors and/or the research funders.

The editors have complete responsibility and authority to reject or accept a paper, and they will only accept a paper when reasonably certain. They will preserve anonymity of reviewers and promote publication of corrections, clarifications, retractions and apologies when needed. The acceptance of a paper automatically implies the copyright transfer to the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan.

The Editorial Board of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan will monitor and safeguard publishing ethics.

Правила оформления статьи для публикации в журнале смотреть на сайте:

www.nauka-nanrk.kz

<http://www.bulletin-science.kz/index.php/ru/>

Редакторы *М. С. Ахметова, Д. С. Аленов*
Верстка на компьютере *Д. Н. Калкабековой*

Подписано в печать 07.07.2016.
Формат 60x881/8. Бумага офсетная. Печать – ризограф.
17,4 п.л. Тираж 2000. Заказ 4.